

testant Reformation, New York 1971; a.mlf., *The World of the Reformation*, New York 1973; H. J. Grimm, *The Reformation Era, 1500-1650*, New York 1973; *Reformation Europe: A Guide to Research* (ed. S. E. Ozment), St. Louis 1982; M. Perstwich, *International Calvinism: 1541-1715*, Oxford 1985; H. A. Oberman, *The Reformation: Roots and Ramifications* (trc. A. C. Gow), Edinburgh 1994; Amîd Abdürrezzâk Muhammed Esved, *Meusû'atü'l-edyan ve'l-mezâhib*, Beyrut 1420/2000, I, 240-241; Bernard Roussel, "Réforme / Réformation", *Encyclopédie du Protestantisme* (ed. P. Gisel), Paris 1995, s. 1285-1287; Carter Lindberg, "Reformation", *The Encyclopedia of Protestantism* (ed. H. J. Hillerbrand), New York-London 2004, III, 1594.

JACQUES WAARDENBURG

Reform Hareketi ve Müslümanlar. Katolik kilisesini ve Ortaçağ'a ait geleneksel hıristiyan itikadı ile uygulamalarını eleştiren Protestan reform teolojisi müslümanlar tarafından yakından takip edilmiştir. Özellikle kutsal kitabın otoritesi, kurtuluş sürecinde imanın belirleyiciliği ve Tanrı ile kulları arasında aracı bir kuruma ihtiyaç olmadığı öğretileri müslümanlar nezdinde Protestan inancının dikkat çeken yönleridir. Reformun meydana geldiği XVI. yüzyıl, Batı'nın zihninde İslâm ve müslüman kavramlarıyla özdeşleşen Osmanlılar'ın Avrupa içlerine kadar uzandığı bir dönüşüm çağını ifade etmektedir. Bu sebeple dinî ve siyasî açıdan Osmanlılar'ın Protestan oluşuma etkisi önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Daha çok siyasî dengeler üzerinden gerçekleşen bu etki, reformun öncüsü Martin Luther'in yazılarında görüleceği üzere öncelikle Luther ve Alman Protestanlığı açısından söz konusudur.

Reform hareketiyle müslümanlar arasındaki ilginin kurulabilmesi için Luther'in İslâm ve müslümanlar hakkındaki düşüncelerinin bilinmesi gerekir. Luther, Rinaldo de Monte Croce'nin (ö. 1320) *Confutatio Alcorani* (Kur'an'ın eleştirisi) adlı eserini Almanca'ya çevirip yayımlamıştır. Kur'an daha önce Latince'ye tercüme edilmiş olmakla birlikte Rinaldo'nun eseri, Alman kültüründeki İslâm tasavvurunu da belirleyecek şekilde Luther'in Kur'an'a ilişkin bilgilerinin temelini teşkil etmiştir. Onun bir diğer kaynağı da Osmanlı Devleti'nde uzun süre esaret hayatı yaşayan Macar Georg'un (ö. 1502) *Türken-Tractatus* (Türkler'e ilişkin deneme) başlıklı eseridir. Luther bu esere bir önsöz yazarak Türkler'e ve Kur'an'a ilişkin bilgi edinmeyi çok istediğini, Georg'un denemesini bu anlamda çok bilgilendirici bulduğunu vurgulamıştır.

Kur'an'ı Almanca'ya tercüme etme ideali gerçekleştirilmesine de bazı âyetleri çe-

virerek yorumlayan Luther, Ortaçağ hıristiyan dünyasının İslâmiyet hakkındaki saldırgan tutumunu devam ettirerek Kur'an-ı Kerim hakkında karalayıcı ifadeler kullanmış, Mesih'in Tanrı'nın oğlu olduğunu kabul etmemesi sebebiyle İslâm'ın sadece akıl dini olduğunu ileri sürmüştür. Kur'an'ın vahiy ürünü olmadığını söylemiş, yalnızca insanî akıl ölçütlerini içerdiğini savunmuştur. İslâm dininin Luther tarafından yadırganan en önemli yanı Kur'an'ın teslisi reddeden ifadeleridir. Luther, Kur'an'ın bir olan Tanrı'dan başkalarına tapanları, dolayısıyla Tanrı'nın yanında oğul ve kutsal ruha iman eden hıristiyanları lânetlediğini belirterek (krş. el-Mâide 5/73) müslümanların akılcılık etkisiyle teslisi inkâr ettiklerini, bunun da Tanrı'nın vaadinden habersizlik ve oğula karşı küfür anlamına geldiğini kaydeder. Ayrıca Kur'an'ın İncil, kutsal ruh ve İsa'dan söz etmesine rağmen İsa'nın çarmıhta öldürülmesine neden karşı çıktığına bir anlam veremez. Luther'e göre müslümanların İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak kabul etmedikleri halde onun göğe çekildiğine inanmaları bir çelişkidir.

İslâm'ı teolojik yönüyle eleştiren Luther müslümanlar hakkında bazı olumlu tanımlamalarda da bulunmuştur. Luther, Türkler'in din âlimlerinin vakarlı ve titiz bir hayat sürmeleri bakımından papa ve rahiplerle kıyaslanamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca Türkler'in güçlü, cesur ve şerefli insanlar olduklarını idarecileri karşısında büyük bir itaat içinde fakat onurla durduklarını, ordularının da güçlü olduğunu belirtmiştir. Luther'in İslâm dinini teolojik olarak eleştirmesine karşılık müslümanlara yönelik olumlu nitelemelerinde Macar Georg'un Yunus Emre'nin hümanistliğini de içeren anılarının etkisi olduğu görülmektedir.

Luther, zihninde bir dogmaya dönüşen Türk karşıtlığı bağlamında iki farklı müslüman tanımına sahip olmuştur. Türkler'e, papalığı ve onun günahına ortak olan hıristiyanları cezalandıran "Tanrı'nın kırbağı" diye bakmış, dolayısıyla onlara karşı savaşmayı Tanrı'nın âdeta cezaî iradesine karşı gelmek olarak yorumlamıştır. Luther, Türk karşıtlığı yanında papalığın ilâhî cezaya uğradığı ve bunun bütün hıristiyanları etkilediği söylemiyle reform hareketine teolojik bir temel sağlamıştır. Deccâl şeklinde nitelediği Türkler'in saldırılarının Mesih'in gelişinin habercisi olduğunu söyleyerek bu teolojik temele apokaliptik bir anlam yüklemiştir. Ancak reform hareketinin başarıya ulaşması için siyasî idarenin de desteğini almak amacıyla bir süre

sonra Türkler'e karşı savaşmanın gerekliliğini dile getirmiş, fakat bu savaşın kral ve prenslerce yürütülmesini istemiştir. Böylece Katolik kilisesinin tarih boyunca öncülük ettiği Haçlı seferlerinin dinî meşruyetini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Luther'in Türkler'e dair iki farklı yaklaşımla Lutheran reformu siyasî idarecilerin ve hıristiyan toplumun gözünde önemli bir yer edinmiştir. Reform hareketinin bir diğer öncüsü olan John Calvin'in müslüman algısı da Luther'ininkinden farklı değildir. Calvin, papalığın kendi hükümlerinin mutlak olduğunu söylemesi gibi Hz. Muhammed'in de Kur'an'ın mutlak bir bilgi ve hikmet kaynağı olduğunu söylediğini ifade ederek iki inancı deccâlin iki boynuzuna benzetmiştir.

Luther'in İslâm'ın yükselişini Katolik kilisesinin işlediği günahların bir cezası olarak görmesi onun Katoliklik tanımıyla yakından ilgilidir. Bu durum XVI. yüzyılda şöhret bulan, "Türkler reformun müttefikidir" sözünde açıkça görülmektedir. Luther'in başlattığı reform hareketini bir sapkınlık ve kiliseye karşı isyan diye görenler, Luther'i siyasî bakımdan mahkûm etmek için Türkler'in reformu desteklediği fikrini yaymışlardır. Aslında bunun önemli bir kanıtı Osmanlılar'ın Protestanlar'dan gelen yardım talebine karşı padişahın çıkarıldığı fermanıdır. Bu fermanla, papalığa kılıç çektikleri için Protestanlar'a merhamet gösterip karadan ve denizden yardım ederek onları zalimlerden kurtarma ve hak dine sevk etme isteği dile getirilmiştir. Hıristiyanlar arasındaki bu bölünmenin İstanbul'da çeşitli çevrelerde tartışıldığına ve hatta bazilerde bunun için dua edildiğine dair bazı rivayetler söz konusudur. Osmanlılar'ın dinî ve siyasî sebeplerden dolayı Protestanlığı kendilerine yakın gördükleri söylenebilir. Dinî sebep, müslümanlar gibi Protestanlar'ın da Tanrı ile insan arasında aracı kurumları reddetmeleri, kiliselerdeki dinî tasvir ve heykellere karşı olmalarıdır. Ayrıca Protestanlar'ın Tanrı'nın birliğine ve Hz. İsa'nın O'nun peygamberi ve kulu olduğuna inandıklarına dair gerçeği tam yansıtmayan bilgiler de Osmanlılar'da Protestanlık algısının bir başka yönünü ifade etmektedir.

Osmanlı yönetimi bazı siyasî sebeplerle Protestan hareketiyle ilgilenmiştir. Bu hareketi müslümanlarla buluşturan düzlem, Osmanlılar'ın Batı'ya yönelik ilerleyişini Macaristan üzerinden gerçekleştirme politikasıdır. Katolik kilisesiyle yakın ilişki içinde bulunan ve Roma-Germen İmparatorluğu'nun idaresini elinde tutan Habs-

burg hânedanlığı öncelikle Almanya'da gelişmekte olan Protestan harekete şiddetle karşı çıkmıştır. Zira kurumsallaşma sürecinde olan Protestanlık bu dönemde imparatorluğun çözmesi gereken önemli bir sorundu. Öte yandan Osmanlılar'ın Macaristan'a doğru ilerlemesi Habsburglar'ın Almanya'daki bu soruna yönelmesini engelliyordu. Ayrıca Osmanlılar'a karşı kendilerinden yardım istenen Protestan prensler Katolik Habsburglar'ı güçlendireceğini düşündükleri için bu talebi reddetmişlerdir. Bu durumda Habsburglar, hem imparatorluğu hem Hıristiyanlığı Türkler'den ve Protestanlar'dan korumak gibi bir ikilem yaşamıştır. Fakat daha sonra imparatorun Osmanlılar'a karşı destek verilmesi talebi Protestan prensler için Protestanlığın yayılması açısından büyük bir fırsata dönüştürülmüştür. Nitekim bu desteğe yol açacak şekilde düzenlenen Augsburg diyetinin (1530) ardından Lutheran Protestanlık hızla yayılma imkânını bulmuştur. Bu sürecin sonunda Augsburg din barışıyla (1555) Protestanlık Habsburg hânedanlığı tarafından tanınan resmî Hıristiyan mezhebi olmayı başarmıştır.

İslâm'ın Batı'ya doğru genişleyen fetihleri Batı'nın İslâm hakkındaki yanlış bilgisi veya bilgi eksikliğiyle birleşince İslâm inancının reform teolojisinin oluşmasına olumlu katkılar sağlaması güçleşmiştir. Gerçi Luther, skolastik yöntemin teolojije uygulanmasına karşı çıkarken Ockhamlı William üzerinden haberdar olduğu İbn Rüşd'ün felsefesinden çıkarılan "çift hakikat" doktrinine ilgi duymuş, ancak bu doktrini İbn Rüşd'den farklı bir anlamlandırma ile teolojik sistemine dahil etmiştir. İbn Rüşd hakikate ulaşma sürecinde önceliği aklı verirken Luther dünyevî meselelerde akli, dinî meselelerde vahyi yetkili kılmıştır. Yine de Rönesans'ı etkilediği düşünülen İbn Rüşd'ün çift hakikat doktrininin reform teolojisine dinî ve dünyevî bilgi kaynaklarının birbirinden ayrılması noktasında ilham verdiği söylenebilir.

Müslümanların Protestanlar'a doğrudan askerî bir desteğinden söz edilememekle birlikte Avrupa'da reform hareketinin gelişip yayılmasında dolaylı da olsa Osmanlılar'ın bir katkısının olduğu söylenebilir. Osmanlı tehdidinin etkisiyle Katolik Roma-Cermen İmparatorluğu'nun Protestanlar'ı da Katolikler kadar dikkate alan bir politika izlemesi, buna bağlı olarak farklı inançlara eşit davranması sonucunda Avrupa'da federatif ve laik bir siyasetin prototipi ortaya konulmuştur. Protestanlığın Avrupa'nın önemli bir kurumsal inancı diye be-

nimsenmesinde Osmanlılar'a karşı koyma siyaseti bağlamında müslüman etkisi açık bir şekilde görülür. Fakat reform öncülerinin Türkler'e dair Ortaçağ'a ait teolojik temelli korku söylemleri, günümüze uzanan Batı'ya has müslüman algısının zemininde önemli bir yer tutmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, London 1968; C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and Caucasia*, New York 1972; A. Fisher-Galati, *Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı: 1551-1555* (trc. Nevâl Öke), İstanbul 1992; Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi*, Ankara 1992-93, I-II; Hakan Olgun, *Luther ve Reformu: Katolisizmi Protesto*, Ankara 2001; İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İstanbul 2007, s. 93-105; Murtaza Korlaeçi, "İbn Rüşd'e Göre Din-Felsefe İlişkisi", *Felsefe Dünyası*, sy. 11, Ankara 1994, s. 11-20.

HAKAN OLGUN

REFREF

(الرفرف)

Mi'rac gecesinde
Hz. Peygamber'i taşıdığı
kabul edilen binek.

Sözlükte "kanat çırpma, konmak için havada çırpınma; parlamak" mânâlarındaki **reff** (**reffif**) kökünden türeyen **refref** "döşek, yaygı, yastık", ayrıca "kuşun havada çırpınması veya konacağı zaman kanatlarını yayararak hareket ettirmesi" demektir (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 242-243; *Li-sânü'l-Arab*, "rff" md.). İbrânîce'de ve yahudi kaynaklarında **refref** genellikle bu son anlamda kullanılır (Jastrow, s. 1491).

Kur'ân-ı Kerîm'de **refref** kelimesi cennetin tasviri sırasında geçer (er-Rahmân 55/76). "Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere yaslanırlar" meâlindeki bu âyette **refref** kelimesi müfessirler tarafından "yeşil döşekler, yaygılar ve yastıklar" şeklinde yorumlanmıştır (Taberî, XXVII, 212-214; Elmalılı, VI, 4694-4697). Râgîb el-İsfahânî, buradaki **refrefin** bahçelerin yeşilliğini andıran bir tür elbise olduğunu belirtmektedir (*el-Müfredât*, "rff" md.). Necm sûresinde mi'raccadan bahsedilirken Resûlullah'ın rabbinin en büyük âlâmetlerinden (âyet) bir kısmını gördüğü ifade edilir (53/18). Buradaki büyük âlâmetten maksat bazılarına göre ufku kaplayan yeşil **refref** (belki yaygı) veya ufku kaplayan cennetten yeşil **refref** (belki cennetin yeşil görünümünün bir uzantısı, Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7, "Tefsîr", 53/1; Taberî, XXVII, 76-77; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, VI, 452-453).

İslâmî gelenekte Hz. Peygamber'in mi'raccada kullandığı bineğin (burak) bir nevi merdiven (mi'rac), meleklerin kanatları, Cebrâil'in kanadı veya **refref** olduğu (Davudoğlu, II, 622), Resûl-i Ekrem'in sidretü'l-müntehâdan sonraki merhaleye kadar olan mesafeyi bir çeşit örtü olan **refrefin** üzerinde katettiği zikredilirse de buna dair âyet ve hadislerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Mollaibrahimoğlu, s. 67). Buhârî ve Müslim gibi hadis kaynaklarında ("Bed'ü'l-halk", 6; "İmân", 259) mi'raccada Resûlullah'ın bineğinin burak olduğu zikredilir, aynı adlandırma İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sinde de yer alır (I, 396-398), fakat **refref** adı geçmez. "Parlamak, süratle hareket etmek" mânâsında müşterek olan iki kelimenin birbirinin yerine kullanılmış olması muhtemeldir. Esasen mi'rac bineğini **refref** olarak kabul eden açıklamalar daha çok kelimenin sözlük anlamına dayanmaktadır. Mi'raccada Hz. Peygamber'i sidretü'l-müntehâdan alıp daha ileriye ulaştıran yeşil halı veya elbise nevinden bir araç olan **refref** (Şehâbeddin el-Hafâcî, II, 310) Resûlullah'a yaklaştırılmış ve onun üzerine oturtulup rabbine yükseltilmiştir. Beyhakî'nin Enes'ten naklettiği hadiste, Resûl-i Ekrem'in mi'rac esnasında en yüce nuru müşahade ettiğinde perdenin önünde inci ve yakut **refrefini** gördüğü kaydedilmektedir (*Delâ'ilü'n-nübüvve*, II, 369).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 242-243; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 396-398; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVII, 76-77, 212-214; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, II, 369; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, Beyrut 1385/1966, VI, 452-453; Şehâbeddin el-Hafâcî, *Nesimü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'i'l-Kâdi 'Ûyâz*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-Arabî), II, 310; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4694-4697; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1974, II, 622; Abdülmün'im el-Hifnî, *Mu'cemü muştalahâti's-şüfîyye*, Beyrut 1400/1980, s. 113; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Mi'rac Gerçeği*, İstanbul 1991, s. 67; M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yrushalmi and the Midrashic Literature*, New York 1996, s. 1491.

İSMAİL TAŞPINAR

Edebiyat. Mi'rac hadisesiyle bağlantılı olduğundan **refref** motifine daha çok şiyer, mevlid, mi'raccânâme ve mi'râciyye türü eserlerde rastlanır. Abdülvâsi Çelebi, XV. yüzyıl şairlerinden Ârif, İsmâil Hakkı Bursevî, Nâyî Osman Dede, Nahîfî, Abdülbâkî Ârif, Hâfız Ömer Yenişehrî, Seyyidî, Mehmed Fevzi ve Receb Vahyî'nin mi'râciyye-